

ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ DÜŞÜNCESİNİN OLUŞUMU

Serkan YENAL*

Özet

Günümüzde devletlerin çoğunluğunun, saf bir ırktan ya da aynı dine mensup bireylerden oluşmadığı görülmektedir. Bu durum, millet kavramının tanımlanmasını güçleştirmektedir. Arap Dünyası açısından bakıldığında da belirleyici bir millet tanımına ulaşmak zordur. Bu makalede genel olarak millet ve milliyetçilik kavramları incelendikten sonra, Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve gelişim süreci değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyet, Milliyetçilik, Arap Milliyetçiliği

THE EVALUATION OF THE ARAB NATIONALISM IDEA

Abstract

It's apparent that most of the today's countries doesn't consist of people from a single pure race or people belonging to same single religion. This situation hampers defining the nation concept. When the Arab World is also considered, it's hard to reach a determinative definition of the nation. In this article, after the nation and nationalism concepts are examined generally, the emergence of the Arab nationalism and its development process will be evaluated.

Keywords: Nation, Nationality, Nationalism, Arab Nationalism

---

* Dr.

Giriş

Millet kavramının çok farklı tanımları bulunmaktadır. Bu konuda ortaya çıkan farklı tanımlar, milleti oluşturan unsurların belirlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle millet kavramı her ülkede ayrı içeriğe sahiptir.

Arap Dünyası açısından bakıldığında da belirleyici bir millet tanımına ulaşmak zordur. Araplar tarihi açıdan incelendiğinde çok geniş bir coğrafyada çok farklı devletler kurulduğunu, bu devletlerin de dönem dönem farklı devletlerin hakimiyeti altına girdiğini ifade etmek mümkündür.

Günümüz Arap coğrafyası incelendiğinde, farklı nüfus özelliklerini bünyesinde barındıran çok sayıda devletten oluşan bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bu makalede öncelikle millet kavramının tanımı yapılmaya çalışılacak ardından Arap milliyetçiliği tarihi açıdan değerlendirilecektir.

MİLLET KAVRAMININ TANIMLANMASI SORUNU

Günümüzde devletlerin çoğunluğunun, saf bir ırktan ya da aynı dine mensup bireylerden oluşmadığı görülmektedir. Bu durum, millet kavramının tanımlanmasını güçleştirmektedir. Bu konuda ortak dil, ortak kültür ve tarih birliği, ırk birliği ve din unsurunun millet oluşumunda etkili olduğu konusunda farklı tanımlar yapılmıştır.¹ Bununla birlikte millet konusunda yapılan tanımların bir kısmının incelenmesi faydalı olacaktır.

Milleti “hayali, siyasal bir cemaat” olarak tanımlayan Anderson’a göre: Millet, içsel olarak hem sınırları belli hem de egemen olarak hayal edilmiştir. Millet hayali bir kavramdır. Zira en küçük milletin bireyleri bile, diğer bireylerin tamamını ne görmüş ne de duyabilmiştir. Bununla birlikte her birey, bu ortak hayali yaşamaktan vazgeçmemektedir.²

Fransız tarihçi Ernest Renan, milleti ırk, din, dil, coğrafya gibi unsurlarla açıklayan tanımlara karşı çıkmış ve milleti farklı, ruhani bir ilke olarak düşünmüştür. Renan’a göre millet; kahramanlıklarla dolu bir geçmişin eseri olmalıdır. Renan milliyet fikrinin en önemli sermayesi olarak gördüğü kahramanlıklarda; gurur ve mutluluktan ziyade, acı ve üzüntülerin daha etkili olduğunu ifade etmiştir. Renan’a göre üzüntüler, zaferlerden daha değerlidir çünkü sorumluluk gerektirir ve sorunlar ancak ortak bir çaba ile çözülebilecektir.³

Bauer ise milliyetçiliği çözümlenmeye milleti tanımlayarak başlamıştır. Yazara göre millet bir ‘kader topluluğudur’. Kendine özgü bir karakteri ve kültürü vardır. Milletin kökeni, milliyetçilerin iddia ettiği aksine, koşullara

---

¹ Çağatay Okutan, “Arap Milliyetçiliği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 56, Sayı 2, 2001, ss. 158-160.

² Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Verso, London, 1991, s.6.

³ Ernest Renan, “What is a Nation?” Homi Bhabha (Ed.), Martin Thom (Çev.), *Nation and Narration*, London, 1990, ss. 8-22,

bağlıdır. Herder'in sözünü ettiği 'dil topluluğu'nun oluşması, modernleşmenin getirdiği bir dizi etkene dayanmaktadır. Bauer, bunların arasında tarımsal üretim biçimlerinin değişmesi, kırsal alanların bölgesel ekonomik ilişkiler içine çekilmesi ve bunun sonucunda lehçelerin birbirine yakınlaşmasını saymıştır. Bauer'e göre ikinci aşama 'kültür topluluğu' aşamasıdır. Dil topluluğuyla milli kimliğe ulaşılması arasında bir köprü işlevi gören bu aşamada Bauer, 'yüksek kültürlerin' gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla bir 'yüksek dilin', yani değişik lehçelerin üstünde, herkesin anlayabileceği ortak bir dilin oluşmasını önemsemıştır. Kültür topluluğundan millete geçişte önemli olan etkense; duygu ve milleti oluşturanların ortak kaderine olan inançlarıdır. Ortak geçmiş kadar, belki de ondan daha çok ortak geleceği, kader birliğini önemseyen Bauer bu yüzden milleti bir 'kader topluluğu' olarak tanımlamıştır.⁴

Tarihi açıdan milli devletlerin oluşumu incelendiğinde, milli devletlerin evrensel açıdan ortak karakteristik özelliklere sahip olduğu söylenebilecektir. Bu özellikleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür⁵:

1. Millet, sınırları belli bir bölgede yerleşmiş, hukuki bir kişiliği olan ve uluslararası hukukça da tanınan bir insan topluluğudur.

2. Devlet, bir milletin daimi egemenliğini temin eder ve bağımsızlığı milletin rızası ile oluşmuştur. Devlet, sivil toplumun ürünü olması, sivil toplumu temsil etmesi, dini ya da kralın yetkilerini temsil etmemesi sebebiyle, ipso facto (kendiliğinden) olarak sekülerdir.

3. Milletin refahını sağlamak da, özellikle eğitim, sosyal güvenlik ve savunma hizmetleri gibi devletin sorumluluğundadır.

4. Demokrasi, milletin modern bir devletle bütünleşmesi sonucu oluşan doğal bir durumdur.

MİLLETEN MİLLİYETE GEÇİŞ

Milliyetçiliğin ortaya çıkışı ile ilgili görüşler incelendiğinde, iki temel eğilimin öne çıktığı görülmektedir. Milleti evrensel bir olgu olarak gören eğilime göre, milliyetler her zaman vardı. Ancak farklılaşan konu; insanların milliyetlerinin farkına varmalarıdır. Milliyetçilik akımı da bu andan itibaren yükselmeye başlamıştır. İkinci eğilime göre ise, milliyetçilik modern döneme ait bir olgudur⁶. Bu konuda milliyetçilik akımlarını 17. yüzyıldaki Monarşiye karşı ayaklanan İngilizlerin direnişi, 18. yüzyıldaki Yeni Dünya seçkinlerinin

---

⁴ Otto Bauer, "The Nation", Gopal Balakrishnan (Ed.), *Mapping the Nation*, Verso, London, 1996, ss. 39-77.

⁵ Youssef M. Choueiri, *Arab Nationalism A History*, Blackwell Publishers Ltd., Birleşik Krallık, s.2.

⁶ Özgün Erler, "Bağımsızlık Sonrasında Orta Asya Devletlerinde Milliyetçilik", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 11, 2007, s.134.

İber Sömürgeciliğine karşı mücadelesi ve Fransız İhtilali karşısında Almanya'nın tepkisi ile başlatan farklı görüşler bulunmaktadır.⁷

Fransız İhtilalini temel alan görüşe göre, milliyetçiliğin kaynağı ve ilk yükselişinin Avrupa merkezli olduğu kabul edilmektedir. Sanayileşme süreci ve endüstriyel üretim, insan gruplarının homojen biçimde bir arada tutunmalarını gerekli kılmıştı. Ayrıca sanayileşme öncesi toplumlarda yaygın olan feodalitenin getirdiği ademi-merkeziyetçi yapı, sanayileşme ile birlikte değişmiş ve merkezi yönetimin güçlü olduğu ulus devlet ortaya çıkmıştı. Bu yapıda kişilerin devlete bağlılığı esas olduğundan milliyetçilik gelişme ortamı bulmuştur.⁸

Anderson'a göre; milliyetçilik teorisi hiçbir dönemde kendi büyük düşünürlerini üretememiştir. Bu boşluk; entelektüellerin çabaları ile doldurulmaya çalışılmıştır. Bu durum da milliyetçilik hakkında çok çeşitli yorumların yapılmasının bir gerekçesidir. Kimi entelektüeller, milliyetçiliği tedavisi olmayan bir modern dönem hastalığı olarak görürken kimileri ise devletlerin temel yapı taşı olarak görmektedir.⁹

Bugüne kadar yapılan milliyetçilik tanımları incelendiğinde, milliyetçiliği olumlu gören görüşler olduğu gibi olumsuz gören görüşlere de rastlanmaktadır.¹⁰

Örneğin Lord Acton tarafından 1862'de kaleme alınan Latin kavimleri ve Cermen kavimleri arasındaki ayrımın incelendiği "Nationalism" adlı denemede milliyetçilik, olumsuz bir kavram olarak kullanılmıştır. Eserde milliyetçilik; talihsiz bir modern dönem gelişmesi ve çağın demokratik ruhundan doğan yeni bir fenomen olarak ifade edilmiştir. Milliyetçiliği sosyalizmle kıyaslayan Acton, milliyetçiliğin; bireylerin özgürleşmesinin önündeki en büyük engeller olarak gördüğü, mutlak monarşi ve devrim arasındaki çatışmayı su yüzüne çıkarması ve önemli bir misyonu olmasına rağmen sosyalizmden daha saçma ve suçlu bir teori olduğunu ifade etmiştir. Eserde, millet ve devlet kavramlarının birbirinden farklı kavramlar olduğu ve devleti sadece milliyet esasına göre oluşturmanın mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Ayrıca, farklı milletlerden toplulukların bir devlet içinde yaşamasının da doğal ve kabul edilebilir bir durum olduğu ifade edilmektedir.¹¹

Lord Acton'un milliyetçilik hakkındaki olumsuz görüşleri, çoğunlukla milliyetçilik prensiplerinin hem Kıta Avrupası ve hem de İngiliz yorumlarına

---

⁷ Craig Calhoun, "Nationalism and Ethnicity", *Annual Review of Sociology*, Volume 19, 1993, s.212.

⁸ Özgün Erler, "Bağımsızlık Sonrasında Orta Asya Devletlerinde Milliyetçilik", s. 134

⁹ Benedict Anderson, *Imagined Communities*, s.5.

¹⁰ Youssef M. Choueiri, *Arab Nationalism A History*, s.3.

¹¹ Panarchy Internet Sitesi, Nationality, <http://www.panarchy.org/acton/nationality.html>, (Erişim Tarihi: 14.04.2010).

bir tepki olarak ortaya çıkmıştır¹². Lord Acton'un bu açıklamaları; dönemin uluslararası konjonktüründen kaynaklanan ve özellikle sömürgelerde ortaya çıkmaya başlayan milliyetçilik akımları ile birlikte özellikle İngiltere'nin yaşadığı sorunlara yönelik bir tepki olarak da görülebilir.

Milliyetçilik hakkında getirilen olumlu yorumlara örnek olarak da John Stuart Mill'in görüşlerini vermek mümkündür. Mill, milliyetçilik duygusuna sahip bireylerin, aynı yönetim altında yaşama isteklerinin diğer birey ve gruplardan daha fazla olduğunu ifade etmiştir. Mill'e göre, çok çeşitli nedenlerle oluşturulmasına rağmen, milliyet hissi uyandırmak için en önemli neden, ortak bir kimlik oluşturmaktır ve bu kimlik de, ortak bir milli tarih bilinci, yaşanan olaylar karşısında oluşacak ortak sevinç ve üzüntüler ile gurur ve utançları içermektedir¹³. Burada milliyetçilik ile bir milletin üyeleri arasında ortak bir kimlik inşa ederek ve meydana gelen olaylara karşı ortak tepkiler oluşturarak, daha güçlü bir devlet haline gelinebileceği ve dünya siyasetinde başarı elde edilebileceği ifade edilerek, milliyetçilik özendirilmeye çalışılmıştır.

Buraya kadarki incelemeler değerlendirildiğinde, millet ve milliyetçilik kavramı üzerinde genel kabul görmüş bir tanıma ulaşılamadığı görülmektedir. Bununla birlikte yaptığımız açıklamalardan yola çıkarak bir millet tanımı yapmak gerekirse, "ortak bir kültür, ortak bir tarihi geçmişi bulunan, aynı topraklarda yaşamış, aralarında dil, din, ırk birliği ve akrabalık bulunan bireylerin bir araya gelmesi ile oluşan insan topluluğu" olarak ifade edilebilir. Milliyet kavramı da, "bir millete ait olma bilinci" şeklinde tanımlanabilecektir.

Milliyetçilik, tüm toplumlar için bazı ortak unsurları içerse de farklı toplum ve coğrafyalarda farklı özellikler de göstermektedir. Bu nedenle Dünyadaki milliyetçi hareketler her millet için ayrı ayrı değerlendirilmelidir¹⁴.

ARAPLARDA MİLLET ve MİLLİYETÇİLİK BİLİNCİNİN OLUŞUM SÜRECİ

Arap Dünyası açısından bakıldığında da belirleyici bir millet tanımına ulaşmak zordur. Arapça'da millet kavramı ile ilişkili olarak "asabiye, kavim ve ümmet" kelimeleri de önem arz etmektedir. Bu kavramlardan yola çıkarak bir Arap milleti ve Arap milliyetçiliği formu oluşturulabilirse de, 19. ve 20. yüzyıldaki gelişmelerle bu formu dışlayabilecek pratiklere de ulaşmak mümkündür. Buna göre kavim kelimesinden, aynı soydan gelen kişiler, asabiye

---

¹² Youssef M. Choueiri, *Arab Nationalism A History*, s.3.

¹³ Mill, John Stuart Mill, *Nationality*, Stuart Woolf (Ed.), *Nationalism in Europe: 1815 to the Present*, Routledge, 1996, s.40.

¹⁴ Özgün Erler, "Bağımsızlık Sonrasında Orta Asya Devletlerinde Milliyetçilik", s.134.

ile bir gruba olan bağıllık ve aidiyet duygusu; ümmet kelimesi ile de din birliği anlamı doğmaktadır¹⁵.

Kuzey Afrika'da Atlantik sınırından başlayarak, doğuda Basra Körfezi'ne kadar uzanan, kuzeyde Türkiye'de biten bölge için Arap Dünyası deyiimi kullanılmaktadır. Bu bölgede yaşayan halkların Arapça'yı anadil olarak kullanmasından kaynaklanan bir Araplık kültürü oluştuğu kabul edilmektedir¹⁶. Bu noktada Arapça'nın bölge halklarını birleştirici; kaynaştırıcı bir rolü olduğunu söylemek mümkündür.

İlk çağlardan beri Arap Dünyasında farklı devletler hüküm sürse, Arap halkları farklı devletlerin hâkimiyet altında olsalar da Arapça hiçbir zaman yok olmamış, önemini yitirmemiştir. Bunda şüphesiz Arapça'nın Kur'an dili oluşu da etkili olmuştur. Bu noktada Araplarda millet bilincinin oluşmasında Arapça ve İslamiyet'in önemli rol oynadığını söylemek mümkündür¹⁷. Arap Dünyasında yaşayan halkların Araplığı konusunda tarihsel olarak bir tartışma olmasa da Araplarda millet bilincinin oluşumunda farklı görüşler bulunmaktadır.

Arap Dünyasının tarihçesi incelendiğinde, bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçtiği 16. yüzyıl sonrasında yıllar boyu Araplar arasında millet esasına dayalı görüşlerin oluşmadığı; o dönemde millet bilincinin, din ve Osmanlılık söylemleri ile baskı altına alındığı söylenebilecektir¹⁸. Buna göre Araplar arasında o dönem etkili olan görüşlerin bir milletten ziyade "ümmet" kültürünü oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Ondokuzuncu yüzyılın son döneminde, Avrupa'daki milliyetçilik akımları ile birlikte yaygınlaşan milletleşme eğilimleri, milletlerin etnik-dilsel temelde tanımlanması sonucunu doğurmuştu. Bu durum doğal olarak Osmanlı İmparatorluğunu da etkilemiş ve milletleşmemiş toplulukların, millet olma eğilimleri ve talepleri artmıştı. Bu gelişmelere karşı, imparatorluğun dağılmasını engellemek amacıyla Osmanlı yönetimi, Osmanlılık ve İslam birliğine yönelik söylemler geliştirmişti¹⁹. Buna rağmen bu çabalar bile Osmanlı İmparatorluğu içinde milliyetçilik fikirlerinin yaygınlaşmasını engelleyememiş, ülke dağılmaktan kurutulamamıştı.

---

¹⁵ Çağatay Okutan, "Arap milliyetçiliği",s.160.

¹⁶ Adid Davişa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, (Çev.) Lütfi Yalçın,Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s.14.

¹⁷ Ibid., s.15-18.

¹⁸ C. Ernest Dawn, "The Origins of Arab Nationalism", Rashid Khalidi, Lisa Anderson, Muhammad Muslih, Reeva S. Simon (Eds.). *The Origins Of Arab Nationalism*, Columbia University Press, New York, 1993, s.3.

¹⁹ Çağatay Okutan, "Arap Milliyetçiliği", ss.161-162.

Araplarda milliyet bilincinin oluşum sürecine bakıldığında, hareketin ilk dönemlerinde, Hıristiyan Arapların oynadıkları öncü rol önemlidir. 1850’lerde Lübnan ve çevresinde yaşayan Hıristiyan Araplar, ticaret ve eğitim vasıtasıyla Batı ile yakın ilişki kurmuşlar ve bu vesileyle de milliyetçilik akımlarıyla da tanışma fırsatı edinmişlerdi. Daha sonraları Lübnanlı Araplarda uyanmaya başlayan milliyetçilik düşüncesi, diğer Araplar arasında da yayılmaya başlamıştı. Bununla birlikte bu hareketlerin kitleselleşmesi, Araplar ve Osmanlılar arasındaki Müslümanlıkla oluşan bağ sebebiyle uzun sürmüştü²⁰. Aynı bağa sahip olmayan Lübnan Arapları, görüşlerini dinden ziyade, siyaset ve kültür üzerine oturtmuşlardı. Bu durum, Arap milliyetçiliğinin doğuşunda laik bir temel olduğunun bir işareti sayılabilecektir²¹.

Ondokuzuncu yüzyılda Orta Doğu’da yaşanan sosyal değişmelerin temelinde yabancı unsurlar; özellikle de Avrupa bulunmaktaysa da, Osmanlı’nın zayıf idari yapısının da bunda etkili olduğu ifade edilebilecektir. Nitekim bu bozulmadan faydalanan Batılı devletlerin Araplar üzerinde kurduğu baskılar sonucunda Araplarla Batılı devletler arasında gelişen kültürel etkileşimle birlikte milliyetçilik fikri de yayılmaya başlamıştır²². Bununla birlikte bu eğilimlerde tüm Araplar arasında fikir birliği sağlandığını ifade etmek mümkün değildir. Zira bir kısım Arap aydını, Hıristiyan Avrupa’nın kültürel baskısından endişe ederek bu baskılarla mücadele etmek için, Arap milliyetçiliğinden ziyade bir islami reformu ve birlik olmayı savunuyordu. Bunlar arasında Arap milliyetçileri tarafından da görüşlerine değer verilen Cemaleddin el-Afgani ve öğrencisi Muhammed Abduh’nun görüşleri ön plandaydı. Amaçları, durgun Müslüman toplumunu geliştirmek ve modern fikir ve kurumlara uyum sağlamaları için eğitmektir²³. Bu görüşleriyle Müslümanlara birlik olmayı öğütlemeleri sebebiyle bu iki düşünürün, birer Arap milliyetçisi olmaktan ziyade Müslümanların birliğini amaçlayan birer ümmetçi olduklarını ifade etmek mümkündür.

Abdu’ya göre, Batı dünyasını körü körüne taklit etmek yanlıştı. Batının teknolojisi ve bilim geçmişi Müslümanlara dayanıyordu. Batı dünyası bilimi Müslümanlardan almış ve geliştirmişti. Müslümanlar ise, kendi dinlerini iyi biçimde ve derinlemesine bilmedikleri için, Müslümanlığı bilimden uzaklaştırmışlardı. İslam’da modernliği gerçekleştirerek Müslümanlığı tekrar hak ettiği güç ve cesarete erdirmek mümkündür²⁴. Abdu’nun görüşlerine göre

---

²⁰ Ali Bilgenoğlu, *Osmanlı Devletinde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Hukuk Yayınları, Antalya, 2007, s.12.

²¹ C. Ernest Dawn, “The Origins of Arab Nationalism”, s.3.

²² Çağatay Okutan, “Arap milliyetçiliği”, s.162.

²³ Adid Davişa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, s.17.

²⁴ C. Ernest Dawn, “The Origins of Arab Nationalism”, ss.6-7.

bu modernleşmede de Araplar öncü olmalıydı²⁵. Abdu'nun görüşleri daha sonra seküler Arap milliyetçiliğinin kurucuları olan Hıristiyan Araplarca da benimsenmişti²⁶.

Önde gelen İslamcı yazarlardan Raşid Rıza'da daha net Araplık bilincinin bulunduğunu belirtmek mümkündür. Rıza yazılarında, Osmanlıyı eleştirmiş ve Osmanlı fetihleriyle Arap fetihlerini de kıyaslayarak, Arap fetihlerinin daha önemli olduğunu ifade etmiş; ayrıca Arapların Osmanlıyla kıyaslandığında daha yüksek bir mevkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Bu görüşlere dayanarak Rıza'nın yazılarında "Arapçılık" olgusu yer alsa da amacının, İslam ve Müslüman ümmetini yeniden canlandırmak olduğunu ifade etmek mümkündür. Zira Osmanlının yıkılması, Müslüman dünyasına zarar vereceğinden istenmeyen bir durumdu²⁷. Bu anlamda milliyetçiliği, İslam dünyasını bölmeye yönelik bir hareket olarak görmesi sebebiyle, Rıza'da da Arap milliyetçiliği fikrinin henüz oluşmadığını ifade etmek mümkündür.

Dawn, 1914'e kadar Arap milliyetçiliğini savunan kişi sayısını 126 olarak ifade etmiştir²⁸. Bu rakamın küçüklüğü, o döneme kadar Arap milliyetçiliğini savunan bireylerin azınlıkta kaldığını göstermektedir. Yine Tauber'e göre de Birinci Dünya Savaşından önce Osmanlı Devleti aleyhine faaliyet gösteren Arap cemiyetlerinin amacı, bütün Arapları kapsayan ve ayrılıkçı bir hareket olmaktan ziyade, Suriye, Irak gibi bölgesel çıkarları savunmaktı²⁹.

Arap milliyetçiliği, Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar küçük bir grup tarafından savunulmuş olup, Arapların çoğunluğu, sadık birer Osmanlıcı olarak kalmıştı. Bununla birlikte, Arap milliyetçileri, özellikle Jön Türkler'in döneminde önemli gelişme kaydetmişti. Dönemin konjonktürel gelişmelerinden faydalanarak seslerini duyurma imkânı elde etmişlerdi. Jön Türkler'i, Türk milliyetçisi olmaları, Siyonizmi desteklemeleri gibi pek çok gerekçeyle eleştiren Arap milliyetçileri, kendilerine taraftar toplamaya çalıştılar³⁰.

Genel olarak tam bağımsızlık isteyenler, sadece Hıristiyan Araplardı ki onların durumları kötüydü ve diğer kavimlerden daha az itibar görüyorlardı. Laik bir devletin kurulmasıyla onların Müslümanlarla eşit seviyeye gelmelerini ümit ediyorlardı. Yine 1916'da Mekke Emiri Hüseyin İbn-i Ali tarafından ilan edilen Büyük Arap İsyanına kadar, Arap topraklarını merkezden ayırmaya yönelik bir girişim de olmamıştı. Bu önemli bir hareket olarak Arap

---

²⁵ Çağatay Okutan, "Arap milliyetçiliği",s.163.

²⁶ C. Ernest Dawn, "The Origins of Arab Nationalism", s.7.

²⁷ Adid Davişa, Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa, ss.19-20.

²⁸ C. Ernest Dawn, "The Origins of Arab Nationalism", s.13.

²⁹ Adid Davişa, Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa, s.27.

³⁰ C. Ernest Dawn, "The Origins of Arab Nationalism", ss.16-17.

milliyetçiliğinin oluşmasında yer alsada isyanın temelinde, Jön Türklerin İslam karşıtı kâfirler olarak nitelendirilerek, dinin savunulması adına Türklerle savaşmayı öğütlemek vardı. Bununla birlikte isyana katılımın sınırlı olduğu ve Arapların isyana karşı genel bir kayıtsızlık içinde olduğu ifade edilebilecektir³¹.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında bölgenin Batılı güçlerce işgaliyle birlikte, Pan-Arap olarak nitelendirilebilecek ideoloji gelişmeye başlamıştır. Bu ideolojinin öncüsü de Satı el-Husri idi. El Husri milliyet temelinden hareket etmekteydi ve bu milliyet, ortak dil ve geçmişten doğmaktaydı³². Daha sonra görüşleri müridi, Michel Eflak tarafından geliştirildi. Irak ve Suriye’de hâkimiyet kuran Baas iktidarı ile birlikte bu görüşler, semi-faşist olarak nitelendirilebilecek bir askeri diktatörlüğü doğurdu³³.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Pan-Arap ideolojinin yayılmasında bir diğer gerekçe de Filistin’in içinde bulunduğu belirsiz durum ve bunun Araplar arasında yarattığı psikoloji idi³⁴. Zira o dönemde hızla artan Yahudi göçleri ve dış baskılar ile Filistin’de nüfus dengesi bozuluyor, Filistin’in durumu giderek belirsizleşiyordu.

1948’de İsrail’in kuruluşundan hemen sonra birleşen Arap ülkelerinin İsrail’e saldırısı Arap milliyetçiliğinin özellikle de Pan-Arabizmin önemli yol aldığı şeklinde yorumlanabilirse de, bu birlikteliğinin arka planına bakıldığında aslında kişisel amaç ve rekabetten kaynaklandığı ve ideolojik bir görünüm arz etmediği ifade edilebilir. Nitekim Arap ordularındaki yetersiz personel sayısı ve savaşta orduların birbirlerine karşı güvensiz tutumları da bunun göstergesidir³⁵. Sonuçta İsrail’in zaferi ile birlikte Arap milliyetçiliğinin de ağır bir darbe aldığı kesindi. Bununla birlikte giderek daha radikal bir eğilim gösteren Arap milliyetçiliği dalgası, hızla Arap coğrafyasında etkisini artırmaya başladı. Bu dalganın bir yansıması olarak Arap ülkelerinde askeri darbeler gerçekleşmeye başladı. Mısır’da Nasır (1952), Suriye’de Baas Partisi (1963), Irak’ta Abdülkerim el-Kasım (1958) iktidarı ele geçirdi³⁶. Böylece Arap milliyetçiliği bir siyasal ideoloji olarak bölgede yerleşmeye başladı.

Özellikle Mısır’da askeri darbeye monarşiyi yıkararak iktidara gelen Cemal Abdül Nasır, Arapların liderliğine soyunmuş ve özellikle Batılı güçlerin Mısır’dan uzaklaştırılması fikrini benimseyerek, büyük mücadele vermiştir. Nasır, bir Mısır vatanseveriydi. Dolayısıyla o dönemde önemli gelişme

---

³¹ Adid Davişa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, ss.28-33.

³² Alan R. Taylor, *The Islam Question in Middle East Politics* (Boulder and London: Westview, Boulder and London,1988, ss.38-40’dan akt. Çağatay Okutan, “Arap milliyetçiliği”, ss.165-167.

³³ Bassam Tibi, *Arab Nationalism Between Islam And The Nation State*, Macmillan Pres Ltd., London, 1997, s.118.

³⁴ Çağatay Okutan, “Arap milliyetçiliği”, s.167

³⁵ Adid Davişa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, ss.116-117.

³⁶ Çağatay Okutan, “Arap milliyetçiliği”, s.167.

kaydeden Mısır'daki ideolojinin de Arap milliyetçiliğinden ziyade, Mısır milliyetçiliği olduğu söylenebilecektir³⁷. Nitekim Nasır'ın Arap Birliği oluşturma düşünceleri de 1967 Savaşındaki yenilgiyle birlikte başarısız olmuş ve Pan-Arabizm de böylece sonuçsuz kalmıştı.

1960'larla birlikte Orta Doğu'da ağırlığı hissedilmeye başlanan Baas Faktörü, özellikle Suriye ve Irak'ın iç politikalarını; dolaylı olarak da Nasır'ın politikalarına etki ediyordu. 1943'de Suriye'de Michel Eflak ve Salah Bitar öncülüğünde kurulan ve Arapça "Rönesans" anlamında kullanılan Baas Partisi, kurulduğundan itibaren önceki akımlardan farklı olarak belirli bir bölgenin milliyetçiliğini yapmamış; Arap milliyetçiliğini savunmuştur. Emperyalist Batı'ya karşı görüşleri sebebiyle sosyalizme yakın olmuştur. Baas 1947-48 savaşıdan sonra tüm Arap ülkelerinde şube açmış, 1958'de Mısır ve Suriye'nin, Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmesinde öncü olmuştur. İlerleyen dönemlerde Nasır'ın Pan Arabizmi ile Baas ideolojisinde çatışmalar yaşanmış; iki taraf da birbirlerinden kurtulmak isterken, 1961 darbesi ile Birleşik Arap Cumhuriyeti sona erdirilmiştir. Devam eden süreçte de Irak ve Suriye'de yapılan darbelerle Baasçılar iktidara gelmiştir. Baasçıların Nasır'la olan mücadelesi bundan sonra da devam etmiş; bu mücadele sonucunda da Arapları birleştirme çabaları sonuçsuz kalmıştır³⁸.

Arapların, Arap Birliği gibi organizasyonlar oluşturarak birlik sağlama girişimleri de önemli bir ivme kazanamamıştır. Bu tip örgütler işlevsiz kalarak, ülkeler arasındaki bağı güçlendirmeye ve birlik oluşturmaya yetmemiştir. Sonrasında Mısır'ın İsrail'le antlaşması ve Arap Dünyasından dışlanması gibi gelişmelerle günümüze kadar gelen süreçte, Arap birliği oluşturma umudu iyice azalmıştır. İsrail-Filistin sorunu konusunda da İsrail'e karşı ortak bir tepki verme çabaları da başarıya ulaşmamıştır. Zaman zaman yükselen tepkiler ise liderlerin iç politikaya yönelik göstermelik söylemlerinden öteye gidememiştir.

SONUÇ

Kuzey Afrika'da Atlantik sınırından başlayarak, doğuda Basra Körfezi'ne kadar uzanan, güneyde İran, kuzeyde Türkiye'de biten bölge olarak ifade edilen Arap Dünyası açısından bakıldığında da belirleyici bir millet tanımına ulaşmak zordur. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçtiği 16. yüzyıl sonrasında yıllar boyu Araplar arasında millet esasına dayalı görüşlerin oluşmadığı ve Araplar arasında o dönem etkili olan görüşlerin bir milletten ziyade "ümme" kültürünü oluşturduğunu söylemek mümkündür.

---

³⁷ Adid Davişa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, s.122.

³⁸ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994, ss.206-220.

Araplarda milliyet bilincinin oluşum sürecine bakıldığında, hareketin ilk dönemlerinde, Hıristiyan Arapların oynadıkları öncü rol önemlidir. Arap milliyetçiliği, Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar azınlıkta kalmıştı. Arapların çoğunluğu, sadık birer Osmanlıcı olarak kalmıştı. Arap milliyetçileri, özellikle Jön Türkler'in döneminde önemli gelişme kaydetmişti. Dönemin konjonktürel gelişmelerinden faydalanarak seslerini duyurma imkânı elde etmişlerdi.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında bölgenin Batılı güçlerce işgaliyle birlikte, Pan-Arap olarak nitelendirilebilecek ideoloji gelişmeye başlamıştır. Özellikle Mısır'da askeri darbeye monarşiyi yıkarak iktidara gelen Cemal Abdül Nasır, Arapların liderliğine soyunmuş ve özellikle Batılı güçlerin Mısır'dan uzaklaştırılması fikrini benimseyerek, büyük mücadele vermiştir. Devam eden süreçte de Irak ve Suriye'de yapılan darbelerle Baasçılar iktidara gelmiştir. Baasçıların Nasır'la olan mücadelesi bundan sonra da devam etmiş; bu mücadele sonucunda da Arapları birleştirme çabaları sonuçsuz kalmıştır.

Arapların, Arap Birliği gibi organizasyonlar oluşturarak birlik sağlama girişimleri de önemli bir ivme kazanamamıştır. Bu tip örgütler işlevsiz kalarak, ülkeler arasındaki bağı güçlendirmeye ve birlik oluşturmaya yetmemiştir. Sonrasında Mısır'ın İsrail'le antlaşması ve Arap Dünyasından dışlanması gibi gelişmelerle günümüze kadar gelen süreçte, Arap birliği oluşturma umudu iyice azalmıştır.

Sonuç olarak, bugüne kadar gelinen süreçte, özellikle 19. yüzyıldan başlayarak bir milli uyanış söz konusu olsa da bu uyanışın tüm Arapları kapsayan bir Arap Birliği oluşturmaktan ziyade liderlerin ve düşünürlerin bireysel çabaları ile geliştiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda geniş halk kitlelerinde bir Araplık bilinci ve tek bir Arap milleti oluşturulması söz konusu olmamıştır.

Kaynakça:

Anderson, Benedict, *Imagined Communities*, Verso, London, 1991.

Armaoğlu, Fahir, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Ankara, 1994.

Bauer, Otto, "The Nation", Gopal Balakrishnan (Ed.), *Mapping the Nation*, Verso, London, ss.39-78.

Bilgenoğlu, Ali, *Osmanlı Devletinde Arap Milliyetçi Cemiyetleri, Yeniden Anadolu ve Rumeli Hukuk Yayınları* Antalya, 2007.

Calhoun, Craig, "Nationalism and Ethnicity", *Annnd Review of Sociology*, Volume 19, 1993, ss. 211-239.

Choueiri, Youssef M., *Arab Nationalism A History*, Blackwell Publishers Ltd., Birleşik Krallık, 2000.

Davişa, Adid, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, Lütfi Yalçın (Çev.), *Literatür Yayınları*, İstanbul, 2004.

Dawn, C. Ernest, “The Origins Of Arab Nationalism”, Rashid Khalidi, Lisa Anderson, Muhammad Muslih, Reeva s. Simon (Eds.), *The Origins Of Arab Nationalism*, Columbia University Press, New York, 1993, ss.3-23.

Erler, Özgün, “Bağımsızlık Sonrasında Orta Asya Devletlerinde Milliyetçilik”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 11, 2007, ss.133-139.

Mill, John Stuart, “Nationality”, Stuart Woolf (Ed.), *Nationalism in Europe. 1815 to the Present*, Routledge, ss.40-48, 1996.

Okutan, Çağatay, “Arap Milliyetçiliği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 56, Sayı 2, Ankara, 2001, ss. 156-172.

Panarchy İnternet Sitesi, Nationality,
<http://www.panarchy.org/acton/nationality.html>, (Erişim Tarihi: 14.04.2010).

Renan, Ernest, “What is a Nation?”, Homi Bhabha (Ed.), *Nation and Narration*, (İngilizce’ye Çeviri), Martin Thom, London, 1990, ss.8-22.

Tibi, Bassam, *Arab Nationalism Between Islam and the Nation State*, Macmillan Pres Ltd., London, 1997.